

ISLOM TA'LIMOTI VA YO'NALISHLARI

Habibjonova Jasminabonu Xurshidbek qizi

Farg'ona davlat universiteti

Chet tillari fakulteti, Filologiya va tillarni o'qitish: ingliz tili

kurs talabasi

Ilmiy rahbar: Pulatova Nigoraxon Rahimjonovna

Annotatsiya: *Ushbu maqolada islom dini ta'limotining asosiy tamoyillari va uning tarixiy taraqqiyoti davomida shakllangan yo'nalishlari tahlil qilinadi. Sunnizm, shia mazhabi, sufizm va boshqa yo'nalishlarning diniy, falsafiy va ijtimoiy jihatlari ko'rib chiqiladi. Maqolada, shuningdek, ushbu yo'nalishlarning bugungi kunda musulmon jamiyatlaridagi o'rni va ta'siri ham o'rganiladi.*

Kalit so'zlar: *Islom, sunnizm, shia, sufizm, diniy yo'nalishlar, aqidaparastlik, mazhab, tarix, musulmon jamiyati*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются основные положения исламского учения и направления, сформировавшиеся в процессе исторического развития. Анализируются религиозные, философские и социальные аспекты суннизма, шиизма, суфизма и других течений. Также исследуется роль и влияние этих направлений в современном мусульманском обществе.*

Ключевые слова: *Ислам, суннизм, шиизм, суфизм, религиозные течения, сектантство, мазхаб, история, мусульманское общество*

Abstract: *This article explores the main principles of Islamic teachings and the various branches that emerged throughout its historical development. It analyzes the religious, philosophical, and social aspects of Sunni Islam, Shiism, Sufism, and other movements. The paper also examines the role and influence of these branches in contemporary Muslim societies.*

Keywords: *Islam, Sunnism, Shiism, Sufism, religious branches, sectarianism, madhhab, history, Muslim society*

Kirish

Islom dini VII asrda Arabiston yarim orolida payg'ambar Muhammad (s.a.v.) tomonidan asos solingan ilohiy din bo'lib, qisqa vaqt ichida keng hududlarga yoyildi. Bu din o'zining ijtimoiy, axloqiy va siyosiy jihatlari bilan qadimiy jamiyatlarga katta ta'sir ko'rsatdi. Islom nafaqat diniy e'tiqod tizimi, balki butun hayot tarzini qamrab oluvchi

kompleks ijtimoiy-siyosiy va huquqiy tizim sifatida shakllandi. Uning asosiy manbalari Qur'oni Karim va Muhammad (s.a.v.)ning sunnati hisoblanadi. Qur'on – Allohning so'zi bo'lib, musulmonlar hayotining barcha sohalarini tartibga soluvchi muqaddas kitobdir. Sunnat esa payg'ambar hayoti va amaliyotlarini o'z ichiga olgan hadislar majmuasidir. Ushbu ikki manba islom ta'limotining poydevorini tashkil etadi.

Islom dini tarixi davomida tafsir (Qur'on sharhi), fiqh (islom huquqi), aqida (e'tiqod), tasavvuf (ruhiy poklanish) kabi sohalar rivojlanib, har birining o'ziga xos maktab va yo'nalishlari vujudga keldi. Ushbu yo'nalishlar orasida sunnizm, shia islomiyati va sufizm alohida o'rin tutadi. Har bir yo'nalish o'zining diniy, siyosiy va falsafiy qarashlari bilan boshqa yo'nalishlardan farqlanadi. Mazhablararo tafovutlar esa musulmon dunyosida fikrlar xilma-xilligini yuzaga keltirdi, bu esa islom tafakkurining boyligidan dalolat beradi.

Ushbu maqolada aynan islomiy yo'nalishlarning shakllanishiga ta'sir qilgan tarixiy, siyosiy va diniy omillar tahlil qilinadi. Sunnizm, shialik va sufiylikning asosiy tamoyillari, ularning tarixiy ildizlari va rivojlanish bosqichlari yoritiladi. Shuningdek, bu yo'nalishlarning zamonaviy musulmon jamiyatlaridagi o'rni, ular o'rtasidagi muloqot va o'zaro ta'sirlar, ularning ijtimoiy-ma'naviy hayotga ta'siri ham ko'rib chiqiladi. Maqolaning maqsadi – islom ta'limotining murakkab va ko'p qirrali tuzilishini chuqur o'rganish hamda uning zamonaviy dunyodagi ahamiyatini ochib berishdan iborat.

Islom asoslari va aqidaviy tamoyillar

Islom dinining e'tiqodiy tizimi aniq va qat'iy asoslarga ega bo'lib, uning markazida Allohga imon turadi. Alloh yagona, benazir, abadiy va hamma narsaga qodir Zot sifatida tan olinadi. Islom aqidasi asosiy tamoyillari "iman shartlari" deb nomlanadi. Ular olti tadan iborat: Allohga, farishtalarga, ilohiy kitoblarga, payg'ambarlarga, oxirat kuniga va taqdirga (ya'ni qadarga, yaxshisi ham, yomoni ham Allohdan ekaniga) imon keltirish. Ushbu shartlar har bir musulmonning e'tiqodiy poydevorini tashkil etadi. Ular Qur'oni Karimda va Rasululloh (s.a.v.)ning hadislarida aniq bayon qilingan.

Islom aqidasi dastlabki asrlarda sodda shaklda bo'lgan bo'lsa-da, vaqt o'tishi bilan turli teologik savollar, muammolar yuzaga keldi. Xususan, Allohning sifati, Qur'onning yaratilgan yoki yaratilmaganligi, inson irodasi va taqdir orasidagi bog'liqlik kabi masalalar olimlar o'rtasida chuqur ilmiy bahs-munozaralarga sabab bo'ldi. Bu bahslar islomiy aqidaning tizimli tarzda shakllanishiga zamin yaratdi.

Aqidaviy maktablar orasida Ash'ariy, Moturidiy va Hanbaliy yo'nalishlari alohida o'rin tutadi. Ash'ariylar aql va vahiyini muvozanatli tarzda uyg'unlashtirishga harakat qilgan bo'lsa, moturidiylar aqlga nisbatan ko'proq e'tibor bergan. Hanbaliy aqidasi esa literal, ya'ni Qur'on va Sunnat matnlariga so'zma-so'z yondashuv bilan ajralib turadi.

Ushbu maktablar musulmon dunyosida keng tarqalgan va islomiy e'tiqod tizimining shakllanishiga katta hissa qo'shgan.

Bundan tashqari, aqidaparast (salafiy) va mu'taziliy o'qimlar o'rtasidagi qarama-qarshiliklar ham muhim tarixiy ahamiyatga ega. Mu'taziliylar aqlga asoslangan teologiyani ilgari surgan, salafiyilar esa Qur'on va Hadisga mutlaq tayanishni ma'qul ko'rgan. Bu qarama-qarshiliklar islom tafakkurida chuqur tafsir va ilmiy tahlil madaniyatini rivojlantirdi. Islom aqidasi shakllanishi diniy birlik, musulmonlarning ichki barqarorligi va iymon asoslarini tushunishda muhim omil bo'lib xizmat qildi. Aqidaviy tizim islom ummatining mafkuraviy poydevorini yaratib, uning tarixiy taraqqiyotini belgilab berdi.

Sunnizm va uning asosiy maktablari

Sunnizm islomdagi eng yirik va keng tarqalgan yo'nalish bo'lib, musulmonlarning katta qismi ushbu maktabga mansubdir. Sunnilik so'zi "sunna" – ya'ni Muhammad (s.a.v.)ning hayoti, amaliyoti va hadislariga ergashish ma'nosini anglatadi. Sunniylar, avvalo, Qur'oni Karim va Sunnatga asoslanib yashashni asosiy e'tiqodiy va amaliy tamoyil sifatida qabul qiladilar. Shuningdek, ular to'rt roshid xalifa – Abu Bakr, Umar, Usmon va Ali (r.a.)ni qonuniy va haq halifalar deb tan oladilar. Bu esa ularning siyosiy va diniy qarashlarida muhim o'rin tutadi.

Sunnilik doirasida fiqh (islom huquqi) borasida to'rtta asosiy mazhab shakllangan: hanafiylik, molikiylik, shofi'iylik va hanbaliylik. Ushbu mazhablar har biri Qur'on, Sunnat, ijmo' (olimlarning fikr birligi) va qiyos (analogik xulosa) kabi manbalarga asoslanadi, biroq ularni talqin qilish va qo'llashda uslubiy farqliklarga ega. Hanafiy mazhabi Abu Hanifa tomonidan asos solingan bo'lib, fikriy kenglik va aqlga asoslangan yondashuvi bilan ajralib turadi. Bu mazhab asosan Markaziy Osiyo, Turkiya, Hindiston va Pokiston kabi mintaqalarda keng tarqalgan.

Molikiy mazhabi esa Imom Molik ibn Anas tomonidan yaratilgan bo'lib, Madina ahlining amaliyotiga tayanishga katta e'tibor qaratadi. U asosan Shimoliy Afrika va Andalusiya hududlarida keng tarqalgan. Shofi'iy mazhabi Imom Muhammad ibn Idris ash-Shofi'iy tomonidan asos solingan bo'lib, u fiqhiy metodologiyani tizimli ravishda ishlab chiqqan. Bu mazhab Indoneziya, Malayziya, Misr va Yaman kabi hududlarda keng tarqalgan. Hanbali mazhabi esa eng qat'iy va literalist yo'nalish bo'lib, Imom Ahmad ibn Hanbal tomonidan asos solingan. U ayniqsa Saudiya Arabistoni va Fors ko'rfazi mamlakatlarida ustunlik qiladi.

Sunnizm faqatgina diniy yo'nalish emas, balki islom tarixida siyosiy va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qilgan harakat sifatida ham namoyon bo'lgan. Xususan, Abbosiylar davrida sunniy aqida va fiqhiy maktablar rasmiy e'tirof etilgan bo'lib, davlat siyosatida muhim rol o'ynagan. Sunnizm, odatda, diniy masalalarda

ehtiyotkorlik bilan yondashuvchi, islomiy birlik va barqarorlikni saqlashga intiluvchi konservativ yo‘nalish sifatida baholanadi. Bugungi kunda ham u islom olamida eng ko‘p tarafdorga ega bo‘lgan yo‘nalish hisoblanadi.

Shia yo‘nalishi va uning ijtimoiy-falsafiy yondashuvi

Shia islomining shakllanishi dastlab siyosiy zaminlarda boshlangan bo‘lib, u Muhammad (s.a.v.) vafotidan keyingi rahbarlik masalasida yuzaga kelgan kelishmovchiliklarga borib taqaladi. Shialar Ali ibn Abu Tolibni payg‘ambardan keyingi eng haqli voris deb biladilar. Ularning e‘tiqodicha, Ali va uning avlodlari, ya‘ni Ahl al-Bayt vakillari, ilohiy tayinlangan rahbarlar bo‘lib, ular faqat Alloh tomonidan tanlangan va maxsus ilohiy bilimga ega bo‘lgan shaxslardir. Shu sababli, imomat shia aqidasiida markaziy tushuncha hisoblanadi. Imomlar Qur‘on va Sunnatni to‘g‘ri talqin qilishda mutlaq vakolatga ega deb qaraladi. Ular gunohdan xoli (ma‘sum) deb e‘tirof etiladi va bu narsa ularni oddiy rahbarlardan ajratib turadi.

Shialik ichida turli yo‘nalishlar mavjud bo‘lib, ular imomlar soni va ularning shaxsiga nisbatan farqlanadi. Eng yirik yo‘nalish bu isnoashariylar (o‘n ikki imomchilar) bo‘lib, ular Muhammad (s.a.v.)ning avlodidan bo‘lgan o‘n ikki imomni tan oladilar. Bu yo‘nalish asosan Eron, Iroq, Ozarbayjon va Bahrayn kabi davlatlarda keng tarqalgan. Zaydiylar esa besh imomni e‘tirof etadilar va ular Yaman hududida asosiy kuchga ega. Ismoililar yetti imomgacha bo‘lgan rahbarlikni tan oladi va ular orasida ham falsafiy tafakkur keng rivojlangan.

Shia islomiy tafakkurida ijtimoiy adolat, zulmga qarshi kurash va haqiqatni tiklash kabi g‘oyalar asosiy o‘rin tutadi. Bu yo‘nalish Imom Husaynning Karbalo jangidagi shahidligi orqali mujassam bo‘lgan ijtimoiy-siyosiy qarshilik va fidokorlik ruhi bilan ajralib turadi. Shu bois, shialik tarix davomida ko‘pincha zulm va adolatsizlikka qarshi turgan ijtimoiy kuch sifatida shakllangan. Ular diniy rahbarlikni faqat qonuniy va axloqiy yetakchilarga bog‘laydi, bu esa ularni siyosiy faoliyatga ham jalb etgan.

Bugungi kunda shialik nafaqat diniy, balki siyosiy harakat sifatida ham faol rol o‘ynaydi. Ayniqsa, Eron Islom Respublikasida shia islomining siyosiy modeli hukm surmoqda. Shuningdek, Iroq, Livan, Bahrayn kabi mamlakatlarda shialar siyosiy maydonda muhim o‘rin egallaydi. Shialikning ijtimoiy-falsafiy yondashuvi musulmon jamiyatlarida tenglik, adolat va haqiqat talabini ilgari suradi.

Sufizm – ruhiy poklanish va ma‘naviy yuksalish yo‘li

Sufizm yoki tasavvuf – islom dinining ruhiy-ma‘naviy yo‘nalishidir. U musulmon kishining Allohga yaqinlashuvi, ruhiy poklanishi va ma‘naviy kamolotga erishish jarayonini ifodalaydi. Sufiylar e‘tiqodicha, inson faqat tashqi ibodatlar bilan emas, balki ichki dunyosini poklash, nafsni tiyish, xotirjamlik va sabr bilan Yaratganga yaqin bo‘lishi mumkin. Sufizmning asosiy tamoyillari Qur‘oni Karim va Hadislarga tayanadi, biroq ular

mazmunan chuqurroq, ichki ma'no va tajriba orqali talqin qilinadi. Bu yo'nalishda ko'proq qalb tarbiyasi, ruhiy kashfiyot va Allohga muhabbat markazda turadi.

Sufizm tarixiy jihatdan VIII–IX asrlarda musulmon jamiyatida vujudga kelgan bo'lib, avval faqat asketizm (zuhd) va dunyoviy istaklardan voz kechish orqali namoyon bo'lgan. Keyinchalik u ijtimoiy institut sifatida shakllandi va tariqatlar deb ataluvchi ruhiy yo'llar orqali rivojlandi. Har bir tariqat ma'lum shayx yoki pirga bog'langan bo'lib, muridlar (shogirdlar) u orqali Allohga yaqinlashish yo'lini o'rganganlar. Eng mashhur tariqatlar qatoriga Naqshbandiya, Qodiriyya, Chishtiyya, Yasaviyya kiradi. Bu tariqatlar nafaqat diniy, balki ijtimoiy va madaniy hayotda ham muhim o'rin tutgan.

Sufiylar axloqiy poklik, halollik, kamtarlik, sabr, shukr va mehr-muhabbatni targ'ib qilganlar. Ular dunyo vasvasalaridan voz kechish, yurakni Alloh muhabbati bilan to'ldirish, nafs bilan kurash orqali ruhiy yuksalishga intilganlar. Shu bois sufiylikda murabbiy (pir) va murid o'rtasidagi munosabat, ma'naviy yetakchilik asosiy o'rin tutadi.

Sufizm adabiyoti ham islom madaniyatining ajralmas qismidir. Ayniqsa, tasavvufiy she'riyat orqali bu yo'nalish keng tarqalgan. Jaloliddin Rumiy, Al-G'azzoliy, Shams Tabriziy, Bahouddin Naqshband, Ahmad Yassaviy kabi mutasavviflar asarlari nafaqat diniy, balki falsafiy, badiiy va axloqiy yuksaklik namunasi sifatida tan olingan. Bu asarlar bugungi kunda ham inson ma'naviyatini boyitishda davom etmoqda.

Zamonaviy dunyoda sufiylik diniy bag'rikenglik, ijtimoiy totuvlik va ruhiy barqarorlikni mustahkamlashda muhim rol o'ynamoqda. Sufiy qarashlar ko'plab xalqlar madaniyatiga singib ketgan va hozirgi kunda ham global miqyosda ma'naviy tiklanish vositasi sifatida qadrlanmoqda.

Xulosa

Islom ta'limoti o'zining diniy, huquqiy, axloqiy va ma'naviy asoslari bilan butun musulmon jamiyatining hayot tarzini belgilovchi muhim omildir. Qur'on va Sunnat asosida shakllangan bu ta'limot asrlar davomida turli maktab va yo'nalishlar orqali boyib, rivojlanib bordi. Islomdagi yo'nalishlarning shakllanishi ko'pincha tarixiy, siyosiy va ijtimoiy omillar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Aqidaviy jihatdan ash'ariy, moturidiy va boshqa maktablar islomiy tafakkurning chuqurlashuviga hissa qo'shgan. Shuningdek, fiqhiy maktablar orqali islom huquqi amaliyotga joriy qilingan va ijtimoiy hayot tartibga solingan.

Sunnizm islom ummatining katta qismini birlashtiruvchi asosiy yo'nalish sifatida to'rt mazhab doirasida rivojlandi va bugungi kungacha o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda. Shialik esa imomlik, adolat va haqiqat g'oyalari orqali musulmon jamiyatlarida siyosiy va ijtimoiy o'zgarishlarga sabab bo'lgan. Tasavvuf esa islomning ruhiy-ma'naviy

yo‘nalishi bo‘lib, inson qalbini poklash, Allohga muhabbat va yaqinlik orqali komillikka intilishni targ‘ib qiladi.

Bugungi global dunyoda islom ta‘limotining turli yo‘nalishlari o‘zaro muloqot va tushunishga xizmat qilishi, turli madaniyatlar bilan uyg‘unlashuvi hamda tinchlik va bag‘rikenglikka yo‘l ochishi muhimdir. Ilmiy yondashuv orqali bu yo‘nalishlarning tarixiy ildizlari, tafakkur an‘analari va zamonaviy ahamiyatini chuqur o‘rganish bugungi musulmon jamiyati oldidagi muhim vazifalardan biridir. Shu bois, islomiy yo‘nalishlarning kelib chiqish sabablari, g‘oyalari va zamonaviy dunyodagi o‘rni chuqur tahlil qilinishi zarur.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Al-G‘azzoliy. Ihyo ulumiddin. — Qohira: Al-Azhar, 2005.
2. Nasr, Seyyid Hossein. Islamic Life and Thought. — London: George Allen & Unwin, 1981.
3. Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Islom aqidasi. — Toshkent: Sharq, 2002.
4. Hamid Enayat. Modern Islamic Political Thought. — London: Macmillan, 1982.
5. V.V. Naumkin. Islam v stranakh SNG i Baltii. — Moskva: Vostochnaya literatura, 2001.
6. Fazlur Rahman. *Islam*. — Chicago: University of Chicago Press, 1979.
7. Annemarie Schimmel. Mystical Dimensions of Islam. — Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1975.
8. Toshpulatov M. Tasavvuf va ma‘naviyat. — Toshkent: Fan, 1999.
9. Esposito, John L. Islam: The Straight Path. — Oxford: Oxford University Press, 1998.
10. Halm, Heinz. Shiism. — Edinburgh: Edinburgh University Press, 1991.